

ДРУШТВО ЗА БОРБУ ПРОТИВ ЛУКСУЗА 1921–1922. ГОДИНЕ – ПРИМЕР НЕЦИВИЛНОСТИ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА У ЛЕСКОВЦУ НАКОН ВЕЛИКОГ РАТА

Резиме

Након Првог светског рата у Лесковцу је основано удружење под називом „Друштво за борбу против луксуза“, званично са циљем подстицања штедње услед финансијске кризе у држави. Анализом смо обухватили шест текстова недељника „Лесковачки гласник“, који је излазио у Лесковцу у периоду од 1921. до 1941. године. У раду ћемо показати да је позадина ове акције била намера припадника владајуће елите да остане на својим позицијама, у страху од нарастајућег класног егалитаризма, о чему говори и чињеница да су оснивачи удружења биле жене које су припадале породицама лесковачких индустријалаца и банкара. Ово удружење је индикатор затворености, традиционализма и хијерархизованости социјалног окружења у коме је настало и које под маском борбе за прогрес брани интересе доминантне класе. Истовремено, женска улога и њено представљање као моралног стуба у кризним временима може бити ефикасно средство у одбрани моралног и културног идентитета, посебно ако се оглашавање врши путем, тренутно најдоступнијег медија, као што су новине.

Кључне речи: цивилно друштво, жена, Друштво за борбу против луксуза, Лесковац, затворено друштво, буржоазија

УВОД

Лесковац се налази на Моравско-вардарској депресији и представља привредно-географску целину. Након ослобођења од Османске власти крајем 19. века град се развијао по западноевропском принципу и до почетка Првог светског рата је, од оријенталне вароши, прерастао у центар текстилне индустрије од националног значаја (Димитријевић, 1983). Лесковачка индустријска буржоазија међуратног доба је предњачила када је у питању осавремењавање сопственог пословања, али није била благонаклона према новим европским и америчким моралним вредностима које су се пласирале путем медија (*Лесковачки гласник*, бр. 1, од 20. 1. 1923, стр. 1). Конзервативни део полулације је окривљавао тек завршени рат за „опاداње морала“, па су зато представнице индустријске буржоазије основале удружење под називом „Друштво за борбу против луксуза“ (*Лесковачки гласник*, бр. 2, од 5.

¹⁴ alexgrgov@gmail.com

11. 1921, стр. 1). Како су ове идеје циркулисале путем медија и на који начин је владајућа класа желела приволети омладину на враћање традицији, сведочи најпознатији недељник који је излазио у Лесковцу у међуратном периоду и чији је пун назив „Лесковачки гласник, лист за трговину, занате, пољопривреду, просвету и друштвени живот“. Лист је покренуо и финансирао Милан К. Илић, а од 1923. преузела га је као свој орган Лесковачка трговачка омладина. Недељник је од првог броја заступао интересе лесковачких богаташа, трговаца и индустријалаца, од којих је, заправо, и финансијски зависио (Димитријевић, 1983: 422–423). Поједини бројеви листа сачувани су и налазе се у Збирци Сергија Димитријевића у Народном музеју у Лесковцу, а за рад су послужила и електронска издања доступна на веб-страници Народне библиотеке Србије. Друштвени живот Лесковца између два светска рата приказао је Перица Хаџи-Јованчић у својој књизи „Европеизација српског Манчестера 1918–1941“, који се у једном одељку бавио темом удружења који у раду анализирамо, предочавајући која је сва средства користила елита из страха од егалитаризма класа. Александра Узелац даје савремену дефиницију цивилног друштва, а о историји овог појма и његовом мењању кроз време све до двадесетих година 20. века, које се временски поклапа са постојањем „Друштва за борбу против луксуза“, говори Вукашин Павловић у књизи „Цивилно друштво и демократија“, наводећи увек присутну економску позадину овог питања до Грамшијевог теоријског мишљења. Кин сматра да цивилно друштво услов за развој демократије, а Вујовић је указала на улогу медија у формирању идентитета и одржању устаљеног поретка једног друштва.

ЕВОЛУЦИЈА ПОЈМА ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА ДО ДВАДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Узелац дефинише цивилно друштво као независно подручје слободног друштвеног живота, где ни држава ни тржиште немају утицај, подручје које стварамо сами за себе, заједничким деловањем у породицама, клубовима, цркви и заједници (Узелац, 2008). Појам „цивилно друштво“ потиче још од Аристотелове фразе „κοινωνία πολιτικῆ“ (κοινωνία πολιτική) која се односи на “политичку заједницу”, попут грчких полиса, а у Старом Риму означава републику. Појам се вратио у западни политички дискурс у средњем веку у контексту дефинисања корпоративних некретнина феудалца насупрот моћи монарха (Cohen and Arato, 1994). У старој европској традицији цивилно друштво и држава били су међусобно испреплетани појмови, све до 18. века, када долази до њиховог постепеног одвајања, а индивидуални грађанин као власник својине постаје полазна тачка за класично схватање цивилног друштва (Pavlović, 2006). Појам је враћен у употребу са развојем догађаја у Источној Европи, када

су дисиденти током касних деведесетих година 20. века појам користили како би означили сферу цивилних удружења која је била угрожена самоуправљајућим режимом источноевропског комунизма (Powell, 2007).

У односу на класичан концепт цивилног друштва 20. век доноси теоријске иновације: друштвени теоретичар Антонио Грамши као главно питање између државе и цивилног друштва поставља класну борбу (Fontes, 2014). Он наглашава значај културне димензије цивилног друштва, објашњавајући буржоаско класно друштво кроз два модела: хегемонију и доминацију. Први се остварује путем културних садржаја и асоцијативних форми цивилног друштва, а други путем бирократског апарата државе. Грамши ставља акценат на принцип хегемоније, којим се путем уверења, вредности, идентификације и друштвене конструкције реалности долази до пристанка на власт (Pavlović, 2006). Грамши се послужио Монтексјеовом доктрином о подели власти, називајући је последицом борбе цивилног и политичког друштва у датом историјском периоду. Разлог борбе је у неравнотежи класа, која је резултат чињенице да су извесне категорије интелектуалаца (у непосредној служби државе) још увек уско повезане са доминантном класом. Грамши показује да владајућа класа не влада простим средствима присиле већ мора да има одређену меру прихватљивости и у класама којим влада, а то углавном постиже на основу моралног и интелектуалног вођства у класном друштву (Gramsci, 1971). Без обзира на различитост дефиниција појма цивилног друштва кроз историју, суштина његовог концепта је да означава простор у коме појединац може слободно исказати своје потребе и остварити их у заједници са другима, у заједничкој борби за праведније и здравије друштво, уз увек присутну економску проблематику. Партиципација грађана у одлучивању и стварању другачије друштвене климе, упућује на вечну повезаност концепта цивилног друштва са концептом демократије.

НЕЦИВИЛНОСТ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА

Под цивилношћу се подразумева брига за интересе целог друштва и старање за заједничко добро. Цивилно друштво и демократија би требало да су у спрези, с обзиром на сличност концепција: демократија подразумева активну улогу грађана у цивилном друштву, које је способно да проверава државу и да брани аутономију демократских институција од превелике интервенције државе и политике. Међутим, унутар цивилног друштва, од његовог постанка па све до данас, постоје институције и активности које подривају цивилност. Међу непријатеље цивилног друштва Павловић убраја затворено

друштво, који је врло неповољан оквир за цивилност, јер би цивилно друштво требало да отвара и разара традиционално и затворено. Павловић, између осталог, међу непријатеље цивилног друштва убраја и етнонационализам, као и колективизам идеолошке и сваке друге врсте „које врши опресију над личностима грађана, настојећи да створи од друштва један тип органске заједнице, у којој мало места има за индивидуалне интересе, слободе и особености.“ (Pavlović, 2006: 108). Према Кину, основна вредност цивилног друштва је у томе што је оно услов демократије, јер „тамо где цивилно друштво не постоји не може бити ни грађана који имају могућност да изаберу свој идентитет, права и дужности унутар политичко-правног оквира.“ (Kin, 2003: 143). Рационалност ове идеје и њен утопијски карактер може се видети тек када се примени на друштво које је у поступку транзиције и које је, након векова стране власти, још увек ненавикнуто на политичку слободу.

МЕДИЈИ И ЈАВНО МЊЕЊЕ

Према Гоцинију, служење одређеним средством комуницирања може променити облике друштвеног живота и сазнања. У развоју медија значајно откриће представљају новине јер на малом и лако умноживом формату пружају мноштво различитих информација. Називају се масовним медијима, масовним комуникацијама или средствима масовног комуницирања зато што допиру до великог броја људи, стога ефикасно могу утицати на креирање јавног мњења (Gidens, 2001). Природа новина је преносива и отвара пут индивидуалном и слободном коришћењу информативног садржаја, подстичући појединца на деловање и укључивање у јавни живот (Gocini, 2001). Као посредници између моћних група, владајуће класе и јавности, медији имају велику моћ у обликовању јавног мњења, толико да њихово виђење стварности постаје општеприхваћено, а представљање различитих група и појединаца, формирање значења и размена ових идеја, може се рећи да је један од главних задатака медијске продукције (Milovanović i Vujović, 2014: 121).

Како доминантна класа задржава своје позиције путем оглашавања преко новина и на који начин су штампани медији посредници између владајуће класе и јавности видећемо на примеру новинских текстова који су излазили у недељнику „Лесковачки гласник“ 1921. и 1922. године, а који сведоче краткотрајном раду једног цивилног друштва, насталог у граду развијене индустријализације, са носталгичним погледом на оријенталну прошлост и недовољно спремног за новине западне и централне Европе.

АНАЛИЗА САДРЖАЈА

Јединица анализе су шест текстова недељника „Лесковачки гласник“ из 1921. и 1922. године, уз примену квалитативне анализе садржаја. У тексту под називом „Госпођама и госпођицама града

Лесковца“ чланице удружења се обраћају читатељкама са „Српкиње и сестре!“, предочавајући им да је земља у тешком финансијском стању, чији је узрок, како наводе: „НАШ ЛУКСУЗАН ЖИВОТ, оличен у луксузној ношњи, нарочито код женскога света“. (*Лесковачки гласник*, бр 2, од 5. 11. 1921, стр. 1). У истом броју упућују се похвале чланицама за један овакав поступак, надајући се да ће исти пример следити и други градови (*Лесковачки гласник*, бр. 2 од 5. 11. 1921, стр. 3). Позивање на патриотизам и женску улогу у одбрани националног и моралног интереса се може довести у везу са политичким приликама на Балкану тога доба, где се још увек воде народноослободилачки ратови. Кад год је питање нације осетљиво жена се идентификује са „мајком нације“ (Spender, 1925: 112), али она то не може бити уколико се отвори ка новинама које нуди друштво модерне Европе (Димић, 1996), неоптерећено освајачком прошлошћу под страном власти и бранилачким ратовима. Тако заштићена од јавности, остајући у кругу породице, она би задржала позицију супруге и мајке која је, иако недовољно просвећена, васпитавала нова поколења, преносећи у наслеђе народну традицију (Димић, 1996). Патријархат је на Балкану у међуратном периоду још увек имао превласт, како у руралним, тако у урбаним срединама. Иако је положај жена почетком тридесетих година прилично повољнији у односу на претходну деценију, формално изједначавање мушкарца и жене у балканским земљама јавило се тек после Другог светског рата, када је жена добила право гласа, чиме је омогућено њено учешће у политици (Bates, 1919). Према Тимотијевићу, још од ране ренесансе постоји пракса да се жена у јавној култури приказује као хероина верског патриотизма, због одлучног деловања у мисији спасавања сопственог народа. Била је то јавна врлина до тада приписивана углавном мушкарцима. Стога, представе на којима су жене, од тога доба, добијају не само маријанско, већ и политичко значење (Тимотијевић, 2014). Следећи европски пример, владајућа класа Лесковца међуратног доба видела је у жени обновитеља нације и моралног стуба друштва.

У тексту под називом „Сузбијање луксуза“ набраја се све оно што се сматра луксузним, па самим тим сувишним и непримереним: употреба мириса, луксузних хаљина, скупочених шешира, свилених чарапа, рукавица и амрела (*Лесковачки гласник*, бр. 3, од 12. 11. 1921, стр. 3). Наиме, период између два светска рата донео је униформисаност и изједначавање различитих друштвених слојева у начину одевања (Бјеладиновић, 1980: 109), а жене из најбогатијих лесковачких породица су, ипак, и даље носиле стару градску ношњу као статусни симбол. Њихово одевање би се пре могло назвати отменим, пристојним и достојанственим, а мање луксузним (Хаџи-Јованчић, 2010). Потреба доминантне класе да утиче на начин облачења има дубљи разлог од заштите економских интереса, како „Друштво за борбу против луксуза“ настоји да прикаже: наиме, одећа се сматра једним од начина одашиљања невербалних порука и може се посматрати као знак. Она на симболичан начин исказује посебност, традицију, повластице, наслеђе, касту, племе, народ, генерацију, религију, брачни

статус, друштвени положај, политичко опредељење, итд.“ (Radojković i Miletić, 2005: 49–50). Хаџи-Јованчић види лесковачку елиту међуратног доба као индикатора тадашњих теоретских поставки: модерно друштво у индустријској ери се већ међу социолозима, теоретичарима и филозофима називало „масовним друштвом“, са тенденцијом ка изједначавању класа. Повећањем куповне моћи радничке и средње класе (снижавањем цена услед масовне фабричке производње добара) подривао се традиционални статус аристократије. Ако узмемо у обзир чињеницу да су чланице привремене управе „Друштва за борбу против луксуза“ припадале породицама лесковачких индустријалаца и банкара, разумљив је њихов отпор према свему ономе што им може угрозити статус (Хаџи-Јованчић, 2010: 101–102).

Текст под насловом „Једно објашњење – Друштва за сузбијање луксуза – „ даје се појашњење против чега се заправо ово друштво бори: *'Наше друштво не води борбу против моде, но против луксуза, а то није једно те исто'*, затим у наставку: *'...мода је у тесној вези са естетичким осећањем, а луксуз је израз једне луде сујете и непаметне економије'* (Лесковачки гласник, бр. 6, од 10. 12. 1921, стр. 2)“. Према Грамшију, борба за хегемонију доминантне класе подразумева морално, културно, интелектуално, а тиме и политичко вођство над целим друштвом. Владајућа класа не постиже тај „мир“ присилом, већ прећутним компромисом, дозвољавајући „народној маси“ да испољава своје потребе и вредности на сопственом простору, све док не угрожава већ постојећи хијерархијски поредак. Борба за хегемонију доминантне класе подразумева морално, културно, интелектуално, а тиме и политичко вођство над целим друштвом (Gramsci, 1971). Као што можемо приметити, чланице Друштва у одбрани позиција своје доминантне класе, морал и културу користиле као оруђе.

У претходно поменутом тексту наводе се земље из којих се луксузни предмети увозе, а то су Будимпешта, Беч и Берлин (Лесковачки гласник, бр. 3 од 12. 11. 1921, стр. 3). Хаџи-Јованчић ову појаву објашњава чињеницом да се лесковачка елита тешко мирила са померањем центра нове државе на север, културом прилично различитом од етнографског модела становништва јужне Србије које је најдуже остало под Османском влашћу, па зато таква конзервативна средина није лако могла прихватити ни утицаје из западане и централне Европе (Хаџи-Јованчић, 2010: 96).

У наредном броју уредник листа исказује своје неодобравање нове моде, називајући модерне тенденције „изопаचाвањем“, „онакажавањем“ и „карикатуром“ (Лесковачки гласник, бр. 4 од 19. 11. 1921, стр. 1). Последњи текст о „Друштву за борбу против луксуза“ још оштрије осуђује луксуз, кога непотписани аутор назива „послератном болешћу“. Такође се бележи да је делатност чланица Друштва добила и законску основу, објавом Наредбе Краљевске владе *„о забрани оних предмета, који су царинском тарифом обележени као луксузна роба“* (Лесковачки гласник, бр. 12, од 26. 3. 1922, стр. 3). Након овог текста у Гласнику не налазимо више података о „Друштву за борбу против луксуза“, што значи да је његова активност кратко трајала, али

је свакако оставила трага, у идеолошком и културолошком смислу, док о његовом одјеку и значају говори податак о признању одредби Друштва на државном нивоу.

„Друштво за борбу против луксуза“ се показало као индикатор затворености и хијерархизованости друштва у коме је настало, и које под маском борбе за бољитак чува интересе моћне, владајуће класе. Централна улога жена у његовом раду у времену финансијске кризе и кризе националног идентитета, може бити ефикасно средство у одбрани моралног и културног идентитета, посебно ако се оглашавање врши путем, тренутно најдоступнијег медија, попут новина.

ЗАКЉУЧАК

Лесковац је у међуратном периоду имао развијену индустрију од националног значаја захваљујући капиталу који је поседовао и развијеној трговачкој и пословној свести становништва. Премда је владајућа класа, индустријска буржоазија, била у току са савременим системом пословања, она ипак није могла брзо прихватити европске и америчке вредности који су се пласирали путем медија. Конзервативни део становништва, који је уједно и чинио доминантну класу, је све новине које су долазиле са Запада називао моралним опадањем и путем ка растакању породице. Зато је основано цивилно друштво под називом „Друштво за борбу против луксуза“, а на основу анализираних текстова можемо закључити да је пропагирало национализам, капитализам и патријархат. Подстичући моралну свест женског дела популације владајућа елита настојала је да очува капиталистички поредак, чији је темељ у патријархату и класној подељености – насупрот тенденцији ка изједначавању класа које је доносило модерно доба. Владајућа класа Лесковца међуратног доба видела је у жени обновицеља нације и моралног стуба друштва. Истовремено, затварајући се према новим тенденцијама које су долазиле из западне и централне Европе, наводно, због финансијске кризе, „Друштво за борбу против луксуза“ је исказало своје нецивилне елементе: етнонационализам, идеолошки колективизам и екстремни индивидуализам, делујући под маском борбе за бољитак и прогрес. Грамшијево теоријско мишљење о значају класне и културне димензије за опстанак хегемоније одређене друштвене групе показало се тачним у овом случају. Интелектуалци који су финансирани лист „Лесковачки гласник“ су били уско повезани са доминантном класом, што доказује да владајућа класа не влада једноставним средствима присиле већ опстанак на власти постиже на основу моралног и интелектуалног вођства у класном друштву.

Под цивилним друштвом се подразумева брига за интересе целог друштва и старање за заједничко добро. Цивилно друштво би требало да је услов за демократију, али колико је ова замисао рационална може се видети тек када се примени на друштво које је у поступку транзиције и које је, након векова стране власти, још увек ненавикнуто на политичку слободу. Оглашавање преко новина може бити јако делотворно, будући да су медији мост између владајуће класе и јавно-

сти и имају велику моћ у обликовању јавног мњења, толико да њихово виђење стварности постаје општеприхваћено.

Глобализација и комуникациона повезаност данашњег доба донеле су позитивне промене у многим аспектима живота људи, мада нису резултирале смањењем неједнакости међу људима. У данашњем свету развијених технологија, одлуке се доносе на међународном нивоу и често нису утемељене на демократским принципима, а институцијама које обликују међународну политику доминирају богате земље (Узелац, 2008). Из тог разлога је битно истражити сваки догађај из прошлости у коме владајуће класе под маском борбе за развој и бољитак, заправо штите своје интересе.

ИЗВОРИ

- Лесковачки гласник*, 1, 1921.
Лесковачки гласник, 2, 1921.
Лесковачки гласник, 3, 1921.
Лесковачки гласник, 4, 1921.
Лесковачки гласник, 6, 1921.
Лесковачки гласник, 12, 1922.
Лесковачки гласник, 1, 1923.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Мила. *Анализа стања и проблеми животне средине на територији града Лесковца*. Ниш: Универзитет у Нишу – Природно-математички факултет, Департман за географију, 2019.
- Бјеладиновић, Јасна. "Улога фолклорних група у очувању народне ношње у савременим условима". *Етнолошке свеске*, II. Београд: Етнолошко друштво СР Србије, 1980.
- Бјелица, Михајло и Зоран Јевтовић. *Историја новинарства*. Београд: Мегатренд универзитет примењених наука, 2006.
- Bates, Jean Victor. *Our Allies and Enemies on the Near East*. London: Richard Clay and Sons, 1919.
- Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart, 1971.
- Gidens, Entoni. *Sociology*. Cambridge: Polity Press, 2001.
- Димитријевић, Сергије. *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*. Лесковац: Народни музеј Лесковац, 1983.
- Димић, Љубодраг. *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, I. Београд: Стубови културе, 1996.
- Kin, Džon. *Civilno društvo*. Beograd: Filip Višnjić, 2003.
- Milovanović, Ivana i Marija Vujović. „Vizuelna reprezentacija žene u ženskoj štampi“. *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne*

- promene, 4. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014.
- Peruško, Zrinjka, ur. Mediji, kultura i civilno društvo. Zagreb: Naklada „Jesenski i Turk“ i Hrvatsko sociološko društvo, 2008.
- Pavlović, Vukašin. *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2006.
- Powell, Frederick. *The Politics of Civil Society*. Bristol: Policy Press, 2007.
- Radojković, Miroljub i Mirko Miletić. *Komuniciranje mediji i društvo*. Novi Sad: Stylos, 2005.
- Spender, Harold. *The Coudron of Europe*. London: H. F. and G. Witherby, 1925.
- Тимотијевић, Мирослав. „Јестира пред Ксерксом Теодора Димитријевића Крачуна“. *Зборник Народног музеја XXI – 2, Историја уметности*. Београд: Народни музеј, 2014.
- Хаџи-Јованчић, Перица. *Европеизација српског Манчестера 1918–1941*. Београд: Одељење за друштвену историју, 2010.
- Cohen, Jean and Andrew Arato. *Civil Society and Political Theory*. Massachusetts: The MIT Press, 1994.
- Fontes, Virginia. „Stato e società civile: Angeli, demoni o lotta di classe?“. *Uscire dal fosso e buttar via il rospo dal cuore, Con Gramsci nell'ALBA di Nuestra America*, A cura di Luciano Vasapollo e Isabel Monal, Roma: Quaderno della Rete dei Comunisti, 2014.

ANTI-LUXURY SOCIETY 1921–1922 – AN EXAMPLE OF THE UNCIVILITY OF CIVIL SOCIETY AFTER THE GREAT WAR

Summary

After the First World War, an association named "Anti-luxury society" was founded in Leskovac, officially with the aim of encouraging savings due to the financial crisis in the country. We analyzed six texts of the weekly newspaper "Leskovački glasnik", which was published in Leskovac from 1921 to 1941. In the paper we will show that the background of this action was the intention of members of the ruling elite to remain in their positions, in fear of growing class egalitarianism, which is evidenced by the fact that the founders of the association were women who belonged to the families of industrialists and bankers from Leskovac. This association is an indicator of the closedness, traditionalism and hierarchization of the social environment in which it was created and which, under the guise of fighting for progress, defends the interests of the dominant class. At the same time, women's role and its representation as a moral pillar in times of crisis can be an effective tool in the defense of moral and cultural identity, especially if advertising is done through the currently most available media, such as newspapers.

Key words: civil society, woman, Anti-luxury society, Leskovac, closed society, bourgeoisie.